

Авторка: Наталя Гнатів
Бакалавр соціології
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

Наше життя насичене низкою гендерних стереотипів, які визначають, що є прийнятним для чоловіків, а що – для жінок. Гендерні відмінності притаманні всім сферам діяльності, починаючи з найближчого оточення – сім'ї, друзів – і закінчуючи місцем роботи. Ще в процесі первинної соціалізації ми засвоюємо ті характеристики та ролі, які в суспільстві вважаються адекватними та прийнятними для нашої поведінки залежно від біологічної статі. Спочатку цьому процесу сприяють сім'я та найближчі люди, а згодом – і друзі та інші агенти вторинної соціалізації, як-от: дитячий садок, школа, різноманітні гуртки, ЗМІ тощо.

Саме в початковій школі діти не тільки здобувають перші знання та розвиваються інтелектуально, але й виховуються відповідно до наявних гендерних стереотипів. Цьому сприяють не тільки однолітки, з якими діти граються та дружать завдяки подібності інтересів і поведінки, але й педагоги, оскільки залежно від статі дитини ставлення педагогів різняться. Ця диференціація спостерігається в різних очікуваннях педагогів від дітей.

Подані в статті результати є частиною дослідження, метою якого було визначити (на теоретичному рівні) та виявити (на рівні емпіричному) характерні ознаки й наслідки гендерної соціалізації дітей у початковій школі. Ця частина дослідження полягала в проведенні напівструктурованих інтерв'ю з викладачами Стрийської догімназійної початкової школи ім. А. Шептицького.

Оскільки об'єктом дослідження

НАСЛІДКИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ У ШКОЛІ

(НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ СТАВЛЕННЯ ПЕДАГОГІВ ДО ХЛОПЧИКІВ І ДІВЧАТОК)¹

були учні 4-Б класу, то у вибірку потрапили всі вчителі², які навчають цих дітей (9 респондентів: класовод, вихователька групи продовженого дня, вчителька англійської мови, вчитель фізичного виховання, вчительки трудового навчання, образотворчого мистецтва, народних танців, музики, основ християнської моралі), з яких тільки одна особа чоловічої статі (вчитель фізичного виховання). Респонденти працюють учителями / учительками у школі в середньому протягом 20–30 років (тільки одна респондентка – вчителька християнської моралі – працює 5 років у школі). Їхній вік – 28–62 роки. Респондентам було запропоновано конфіденційність наданої ними інформації. У відповідь педагоги сказали, що в цьому немає необхідності. Респонденти були ознайомлені з метою та метою дослідження.

Доцільно зазначити, що гайд інтерв'ю був однаковим для кожного респондента, за винятком тих питань, які стосувалися окремих дисциплін, наприклад уроків музики чи образотворчого мистецтва (напівструктуроване інтерв'ю). Тому в основному відповіді респондентів відрізнялися залежно від предмета, який вони викладають. Респондентам було наведено дані статистики, за якою дівчатка, як правило, дещо випереджають хлопчиків в інтелектуальному розвитку – швидше починають писати, читати тощо³. Далі респонденти повинні були пригадати, чи спостерігається така тенденція на тих заняттях, які вони проводять, тобто чи засвоюють новий матеріал хлопчики і дівчатка однаково.

Гендерна диференціація на шкільних уроках

Дівчатка в переважній більшості випадків випереджають хлопчиків в інтелектуальному розвитку, проте деякі педагоги зазначали, що «така тенденція не чітка, тому що є хлопчики, які дійсно випереджають дівчаток» – слова виховательки продовженого дня, а вчителька трудового навчання пояснила: «Звичайно, що дівчатка більш усидливі, більш акуратно виконують роботу, ніж хлоп-

Авторка: Тамара Марценюк
К.с.н., старша викладачка
кафедри соціології НАУКМА

чики, у хлопчиків такі роботи є більш кострубаті, менше акуратності в їхніх роботах, ну і хлопці більше спішать, хочуть більш швидко виконати завдання, вони не дивляться на якість, а на швидкість стараються зробити. А дівчатка навпаки – вони стараються, щоб це було гарно і красиво...». Тобто респондентки не заперечують, що різниця є, проте незначна.

Такої самої думки дотримується вчителька народних танців: «Дівчатка, звичайно, завжди скоріше розвиваються, тому що вони вже більше так артистичні і більше такі уже пластичні, і більше у них і фігурки так, вони більше стараються чи наслідують маму». Обгрунтувала свою відповідь учителька малювання, яка теж спостерігає таку тенденцію: «У дівчаток більш розвинена точність виконання малюнку, у відсотковому відношенні в класі – дівчата уважніші в малюнках, спостережливіші; у хлопців часто не виходить задумати: «хочу – а не можу» намалювати». Класна керівниця також однозначно підтвердила таку тенденцію на її заняттях.

«На уроках етики християнської моралі, а особливо привикористанні інтерактивних методів спостерегла, що дівчатка мають більший слов-

никовий запас, активніше працюють у групах, швидше, ніж хлопчики, відкриті до письмових відповідей, здатні працювати самостійно. Хлопчики краще мислять та висувають логічні обґрунтування, їм притаманна усна відповідь, ставлять багато запитань» – думка вчительки християнської моралі. Винятком є відповідь на поставлене питання вчителя фізкультури: «Краще фізичні вправи виконують хлопці, але є невелика кількість дівчат (одиниці), які не поступаються хлопцям».

Отримані нами дані свідчать, що дівчатка на заняттях є більш успішними. Так, вихователька групи продовженого дня зазначає: «Більш успішні дівчатка, але це не виходить з того, що тільки дівчатка розумні. Це просто залежить від того, що хлопці є менш уважні і менш старанні». З відповіді педагога випливає, що коли б хлопчики були більш уважні та старанні, то були б такою самою мірою успішні, як дівчатка. Вчителька танців у своїй відповіді зазначає, що, виховуючи дитину, батьки сьогодні більше уваги приділяють матеріальним цінностям – грошам і одягу, в той час як духовні та моральні норми відходять на задній план. Проте реалії сьогодення демонструють, що таким чином виховуються не тільки хлопчики, але й дівчатка, оскільки тут усе залежить від сім'ї.

Єдиний респондент – учитель фізичного виховання – переконаний, що на фізкультурі хлопчики є більш успішними, оскільки вони саме у фізичному розвитку випереджають дівчаток: «Фізкультуру більше люблять хлопці, а успішність залежить від фізичного розвитку (генетика), поведінки на уроці, роботи на уроці, відвідування уроків. Але більш успішними в навчанні є хлопці».

На уроках народних танців спостерігаються гендерні особливості постановки танцю. Хлопці здебільшого танцюють, використовуючи багато додаткових рухів, запозичених із фізичного виховання: «Один нахиляється, другий скаче, їм ті рухи сподобалися, то вони так чекали на репетицію... Так само козацький марш, де хлопці йдуть з прапорами і ніби шаблями б'ють – оце їм, вони ото люблять... Коли йде вже трошки класика, таке до дівчат, якесь ліричне. Вони люблять щось таке, а войовниче, спортивне – для хлопців. А уже класика, то треба вибирати або самих дівчат або щось таке ставити... наприклад, лісових фей танець, чи там, де треба підіграти хлопчикам, – чи то на пальчиках іти, вони то вже ні, вони люблять козацькі забави, козацькі ігри, щось таке...» – коментар вчительки народних танців.

Таким чином, статеву належність дитини для постановки танцю відіграє важливу роль, оскільки є окремо танці для дівчаток («танець фей») і для хлопчиків (гопак), тобто тут існує гендерна диференціація. Проте загалом усі діти на уроках танців є активними (правда, з наведених прикладів танців впливає, що хлопчики більш активні, аніж дівчатка). Вчителька музики також вважає, що активність дітей на уроках однакова.

На уроках трудового навчання спостерігається традиційний гендерний розподіл праці. «Звичайно, дівчатка більш активні... наприклад, там, де є робота з голкою, ниткою, шити, звичайно, пришивання гудзиків – це для хлопців набагато важче вдається, і їм це не цікаво, поки я не провела відповідну з ними бесіду, бо вони вважають, що шити і вишивати повинні тільки дівчата» – коментар вчительки трудового навчання. Як згодом з'ясувалось, окремих занять для хлопчиків немає, «хіба що конструювання з конструктором, але цю роботу люблять і дівчатка». Гендерний стереотип про жінку-домогосподарку, яка виконує всю домашню роботу, є очевидним на заняттях праці, де хлопцям набагато важче вдається пришити гудзик не через те, що вони не можуть, а через те, що така робота вважається жіночою. На переконання вчительки праці, хлопцям «жіноча» робота (наприклад, пришити гудзик) є нецікавою. Однак шкільна програма передбачає виконання всіх видів занять як хлопчиками, так і дівчатками, тому хлопчики змушені виконувати такі завдання. Таким чином, учительці довелося провести відповідну бесіду з дітьми про розподіл праці серед жінок і чоловіків, проте на початку своєї відповіді вчителька стереотипно зазначає: «Дівчатка більш активні

на уроках праці, тому що в початкових класах уроки праці більше для дівчаток...»

Отже, більш активними на уроках є дівчатка, адже вони «частіше намагаються виконати завдання «по максимуму», на 100%» – думка вчительки малювання. На уроках фізкультури хлопчики є активнішими. Проте на інших заняттях, а саме: на уроках української мови, математики, читання, англійської мови, трудових заняттях, уроках християнської моралі, малювання – дівчатка є більш уважними, а як наслідок – більш активними, ніж хлопчики. Доцільно зазначити, що ряд досліджень підтверджують таку тенденцію⁴, з чим також погоджується Ігор Кон у своїй праці «Мальчик – отец мужнины»⁵.

Незважаючи на те, що на уроках більш активні дівчатка, проте більше уваги педагоги приділяють хлопцям, тобто значно частіше роблять їм зауваження щодо поганої поведінки. Вчителька англійської мови додає: «В цій групі дітей, напевно, трошечки більше хлопці, і якщо вони рухливі, то зразу помітно, тому треба корегувати дещо, заспокоїти...» – тобто вчителька ще раз робить наголос на рухливості саме хлопчиків. Вчителька трудового навчання зазначає, що хлопчики на її заняттях потребують значно більшої уваги, адже їм потрібно додатково пояснювати й заохочувати до виконання певного виду діяльності (до прикладу вишивати).

Таким чином, спостерігається гендерна диференціація на шкільних уроках, яка залежить від рівня успішності та активності дівчаток і хлопчиків. Також гендерна диференціація передбачає поділ предметів більшою мірою для дівчаток (наприклад урок трудового навчання) або для хлопчиків (наприклад заняття фізкультури).

Рівень ерудиції

Визначаючи, у кого з дітей рівень ерудиції вищий (тобто у хлопчиків чи дівчаток), переважна більшість педагогів схильються до думки, що хлопчики в цьому лідирують: «Більше ерудиції у хлопчиків... можливо, з тим зв'язано, що вони є більш логічно мислячі і менше розпорошуються на якісь такі романтичні речі» – відповідь виховательки продовженого дня. Подібної думки дотримується вчителька трудового навчання, проте наполягає на тому, що великої різниці між дітьми немає: «Мені здається, що хлопчики є більш ерудовані, ніж дівчатка, більше по техніці, по комп'ютерах більше у всьому розуміються...» Так, ця вчителька зазначає, що рівень ерудиції хлопчиків вищий, оскільки вони краще розуміються на техніці, тобто знову підтверджується гендерний стереотип, за яким особи чоловічої статі більш компетентні в справах, що стосуються техніки.

Рівень емоційності

Опитані вчителі вважають, що дівчатка емоційніші, ніж хлопчики. Викладачка малювання пояснює це явище так: «Дівчатка вразливіші, більш емоційно сприймають усі події, важче реагують, якщо щось не вдається, більш співчутливі». Жодний респондент у питанні про рівень емоційності не зазначив категорію хлопчиків. Це дає всі підстави вважати, що хлопчики, як правило, мають низький рівень емоційності. Досліджуючи «емоційну культуру» дітей, І. Кон робить висновок, що чоловічі ролі забороняють хлопчикові відчувати страх, тривогу, ніжність (жіночі почуття), оскільки це суперечить канону маскуліності, тобто емоційні реакції хлопчиків в першу чергу залежать від панівної ідеології маскуліності⁶.

Рівень комунікабельності

На думку педагогів, рівень комунікабельності в дітей, як правило, однаковий. Проте вчителі музики та фізкультури віддають перевагу в цьому хлопчикам. На думку вчительки фізкультури, хлопчики більш комунікабельні через те, що вони сміливіші й мають відповідний темперамент, на відміну від дівчат. Проте в цьому випадку вчитель фізкультури визначає рівень комунікабельності на основі активності дитини. Цілковито іншої думки дотримуються інші вчителі: християнської моралі («Комунікабельніші дівчатка. Навіть після уроку можуть продовжувати розпочату тему на уроці, діляться своїм досвідом, розповідають про свої життєві випадки») та трудового навчання («Більш комунікабельні дівчатка... Швидше знаходять спільну думку, друзів, навпаки, більше до

хлопчиків зачіпаються, стараються з ними нав'язати товаришування, якусь опіку над ними...»). Як бачимо, в обох випадках інтерпретації вчителів є обґрунтованими та мають логічне пояснення.

Однак п'ятеро респондентів наполягають на тому, що рівень комунікабельності в дітей є однаковим. Викладачка народних танців додає: «Якщо порівняти хлопчиків і дівчаток, то, звичайно, дівчата завжди себе скорше проявляють. Як розвиваються вони, так і себе проявляють...»

Ставлення педагогів до дітей на уроках

Для того аби з'ясувати ставлення педагогів до дітей на заняттях, педагогів просили пригадати їхні уроки й зазначити, кого частіше вони запитують. Доцільно зауважити, що вчителю фізкультури та вчительці народних танців таке питання не ставилося, оскільки специфіка проведення таких занять вимагає тільки практичного виконання певних рухів, де теоретичний матеріал фактично відсутній.

Так, більшість респонденток зазначили, що однаково запитують як хлопчиків, так і дівчаток, а вчителька трудового навчання зазначила: «Якщо суто по уроку праці, то тут не можна так конкретно сказати, бо там менше йде таких запитань, більше там працюється. А на всіх тих загальних предметах, мені здається, що... наприклад, на уроці математики більше хлопцям, вони і руку піднімають частіше, а на таких уроках, як читання, то більше дівчатка активні, то, напевно, залежить від предмету». Як бачимо, педагог надає таку інформацію, яка підтверджується проведеними дослідженнями⁷.

Переважна більшість педагогів вважають, що неуспішність дітей на їхніх заняттях спричинена в основному неухважністю дітей та небажанням навчатися, тому не можна зробити певний поділ чинників щодо засвоєння матеріалу окремо хлопчиками і дівчатками.

Спостереження під час уроків за реакцією педагогів на неправильні відповіді хлопчиків і дівчаток довели⁸, що така реакція є різною. Так, до хлопчиків ставлення більш поблажливе. Респонденти відповіли абсолютно однаково, демонструючи гендерно нейтральне ставлення до обох статей. Можливо, вони ніколи не помічали, що їхнє ставлення до дітей різниться, або ж воно справді не різниться. Можливо, рід у тім, що питання сформульовано не зовсім правильно, оскільки авторитетному педагогові важко зізнатися, що реакція на неправильні відповіді

дітей різна.

Далі педагогам пропонувалося обрати, кого з дітей – хлопчиків чи дівчаток – вони б хотіли бачити в більшій кількості на своїх заняттях. Респонденти керувались у своїх відповідях різними суб'єктивними чинниками. Учителька народних танців хоче «бачити однаково хлопчиків і дівчаток, тому що переважно всі танці є у парах... у нас завдання стоїть, щоб танцювали всі, бо... кожна мама хоче побачити свою дитину на концерті». Педагог переконана, що саме для матері дуже важливо, щоб її дитина брала участь у концерті, про батька в жодній відповіді респондентки не йдеться, тобто саме мама відповідальна за виховання дитини. Також учителька зазначила, що танець допомагає подолати всі комплекси. Так, незважаючи на фігуру дівчаток, вчителька всіх залучає до танцю, але вчителька веде мову конкретно про дівчаток із надлишковою вагою. Мабуть, серед дітей є також і хлопчики з надлишковою вагою, проте для вчительки це не настільки важливо.

Отже, все-таки переважна більшість респондентів погоджуються з тим, що дівчатка більш бажані на уроках, ніж хлопчики.

Ігрова діяльність

Для виявлення особливостей гендерної соціалізації дітей важливе значення має те, як діти проводять вільний час у школі, тобто чим і як вони граються. Так, зазвичай хлопчики віддають перевагу спортивним іграм і «тим, які потребують фізичного навантаження» – думка класного керівника. Також хлопчики полюбляють гратися машинками, пістолетами, картами, роботами, різними казковими героями, наклейками, м'ячем, розмальованими картками, мобілками, картками «Людини-павука». Вихователька групи продовженого дня додає, що хлопчики «грають у шахи... – більш такі логічні ігри». На початку своєї відповіді вчителька англійської мови зазначає, що «звичайно, дівчата не можуть бавитися машинками», і одразу себе виправляє: «Тобто менше бавляться машинками». Таким чином, ігри в школі так само просякнуті гендерними стереотипами, оскільки, відповідаючи на питання, ця вчителька фактично в усіх відповідях демонструє гендерну рівність до всіх дітей. Проте відповідь щодо іграшок доводить, що респондентка чітко розділяє іграшки для хлопчиків і для дівчаток.

Ляльки, наклейки, розмальовки – це ті ігри й види діяльності, які присвоюють дівчаткам. Учитель фізичного виховання перелічує ті ігри, які вимагають фізичної форми та сприяють їй: стрибання через гумку та скакалку.

Що стосується народних танців, то вчителька розповіла про танець, який дуже вдало демонструє гендерні стереотипи: «Я кажу їм: представте собі, дівчатка, що тато прийшов голодний з роботи, а мама з сусідкою говорить через пліт, а тато розправив руки і питає: "Ти борщ варила?" – А мама: "Варила", – так лукаво йому відповідає. – "А миски мила?" – А вони так постають і: "Мила", – "А ополоник?" – А вона: "Ой лишенько, забула, бо говорила"».

Доцільно зазначити, що спільними іграшками чи видами діяльності для хлопчиків і дівчаток є наклейки, шахи та мобільні телефони. Учителька трудового навчання переконана, що, як правило, у школі граються м'якими іграшками та пазлами, а також грають у шахи як хлопчики, так і дівчатка.

Згідно з результатами досліджень, зокрема, І. Кона⁹, діти проводять вільний час із подібними до себе дітьми на основі спільних інтересів, тобто в гомосоціальному середовищі. Переважна більшість респондентів однозначно з цим погодилась, адже така поведінка зумовлена спільністю побажань та інтересів, а також ігор.

Відповідь учительки народних танців містить гендерні стереотипи. Наприклад, коли дружать хлопчик із дівчинкою, то хлопчик готовий за цю дівчинку заступитись і захистити її, тобто довести свою фізичну силу і водночас неспроможність дівчинки постояти за себе; особи чоловічої статі віддають перевагу грі у футбол, де обов'язково кожен хоче проявити себе як лідер; дівчатка схильні до романтики – їм подобається День Валентина тощо; для дівчаток мама є прикладом для наслідування, особливо це стосується музичних і танцювальних переваг; «супермен» – один із улюблених героїв для хлопчиків; хлопчикам обов'язково потрібно підтримувати й розвивати фізичну силу та мужність тощо.

Зовнішній вигляд та одяг

Не менш важливим є те, у якому одязі діти відвідують школу. Так, респонденти зазначають, що одяг хлопчиків здебільшого джинсовий і спортивний, рідше приходять у звичайних штанях, переважають светри та футболки, «тобто вони не надають перевагу класичному і незручному для руху та ігор одягу». Такий стиль одягу обов'язково сприятиме їхній активності, оскільки хлопчики почувають себе вільно та комфортно. Учителька англійської мови стверджує: «Хлопці одягають більш такий спортивний, я б не сказала строгий, але джинси одягають. А дівчатка, то, звичайно, ходять з тими прикрасами, які зараз є, і різними бантиками, і стрічками, і шпильками, і всім, чим тільки можна, і платтячками, то вони, звичайно, виглядають більш різнобарвними, будемо так казати,

і в світліших тонах, і в яскравіших тонах – вони виглядають світліше, ніж хлопчики». Відповідь учительки трудового навчання є дещо відмінною: «Спіднички тепер дівчатка мало носять, більше дівчатка ходять у штанах, так як джинси, штани, якісь бриджі зараз, спіднички дуже рідко, хіба по святах». Доцільно також зазначити, що джинси, на думку більшості педагогів, – гендерно нейтральний одяг.

Як з'ясувалось у ході дослідження, хлопчики, як правило, вбрані в одяг темних і спокійних тонів, на відміну від дівчат, яким притаманні яскраві та світлі кольори, завдяки чому вони стають «різнобарвними». Доцільно зазначити, що темний чи спортивний одяг хлопчиків обов'язково сприятиме їхній активності, оскільки вони будуть себе вільно почувати. Отже, колір одягу дітей є різним. Так, «у дівчат одяг світлішого, ніжнього і буває червоного кольору» – зазначила класна керівниця. Учителька малювання додає, що переважають також рожеві й білі тони, в той час як колір одягу хлопчиків насичений спокійними та темними тонами. Учителька трудового навчання також погоджується зі своїми колегами: «Для дівчаток батьки стараються купляти чи гольфіки, чи штаники, наприклад, бордового чи рожевого кольору, такого більш для дівчаток. Хлопці переважно ходять у темному: синьому, чорному одязі, голубому – голубі джинси і там футболочки білі». Отже, можна зробити висновок, що білий колір одягу є гендерно нейтральним для дітей.

Єдина респондентка – учителька музики – вважає, що колір одягу дітей абсолютно не різниться. Доцільно зазначити, що майже всі відповіді цього педагога є гендерно нейтральними. Можливо, вчителька справді не помічає ніякої різниці в процесі соціалізації дітей або просто намагається дотримуватися гендерної рівності.

Висновки

На основі проведеного опитування з'ясовано, що, згідно з думкою педагогів, дівчатка є більш уважними, спостережливими, мають більший словниковий запас, активніше працюють у групах, їм притаманні письмові відповіді, вони здатні працювати самостійно, дівчатка більш посидючі та більш акуратно виконують роботу, артистичніші та пластичніші порівняно з хлопчиками, стараються, щоб усе було гарно й красиво. У свою чергу, хлопчики краще, ніж дівчатка, мислять, висувують логічні обґрунтування, їхнім пріоритетом є радше усні відповіді, ставлять багато запитань, часто поспішають, адже хочуть швидше виконати завдання, їхній результат орієнтований не на якість, а на швидкість, для них характерне «хочу, а не можу».

Таким чином, наслідками

гендерної соціалізації дітей у школі є підкріплення гендерних стереотипів фемінності / маскулітності, адже ставлення педагогів до дітей просякнуте гендерними стереотипами. Так, отримані результати щодо гендерної диференціації на шкільних уроках рівнів дитячої ерудиції, комунікабельності та емоційності, ігрової діяльності, зовнішнього вигляду та одягу дітей, ставлення педагогів до статевої належності дитини збігаються з висновками праці «Гендерна соціалізація в дитинстві» Л. Попової та дослідженнями І. Кона. Зокрема, Л. Попова демонструє, що гендерна соціалізація в дитячому віці – невід'ємний процес соціалізації кожної дитини, де такі інститути, як сім'я (інститут первинної соціалізації) та школа (приклад інституту вторинної соціалізації), відіграють домінуючу роль.

Отже, процес вторинної соціалізації дітей у школі є джерелом гендерної диференціації та гендерних стереотипів, оскільки існує гендерна диференціація навчальних дисциплін на предмети для хлопчиків та дівчаток, тобто спостерігається гендерна сегрегація навчальних предметів у школі, яка потім проявляється в гендерній зовнішній сегрегації у вузах.

Список посилань:

1. Стаття написана на основі матеріалів кваліфікаційної роботи на здобуття академічного звання бакалавра соціології (Національний університет «Києво-Могилянська академія») Наталії Гнатів у червні 2010 р. Науковий керівник – к. с. н., старший викладач кафедри соціології НаУКМА Тамара Марценюк. Також велика подяка Ользі Плахотнік (к. філос. н., доцент кафедри філософії Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут») за наукове редагування кваліфікаційної роботи.
2. Опитування відбувалося протягом 15 січня – 10 лютого 2010 року. Польовий етап дослідження здійснювала Н. Гнатів.
3. Попова Л. В. Гендерная социализация в детстве (или Что нужно знать воспитателям о том, как девочки и мальчики учатся «быть женщинами и мужчинами») // Гендерный подход в дошкольной педагогике: теория и практика / под ред. Л. В. Штылевой. – Мурманск: ОУ КРЦДОиРЖ, 2001. – С. 7.
4. Попова Л. В. Гендерная социализация в детстве... – С. 7–8.
5. Кон И. С. Мальчик – отец мужчины. – М.: Время, 2009. – С. 69–70.
6. Кон И. С. Мальчик – отец мужчины. – С. 196–201.
7. Попова Л. В. Гендерная социализация в детстве... – С. 8–9.
8. Там само. – С. 9.
9. Кон И. С. Мальчик – отец мужчины. – С. 642.